

Hubert Kupiec

Uniwersytet Szczeciński

Płeć jako moderator samooceny młodzieży dostosowanej i niedostosowanej społecznie

Abstrakt: Prezentowany artykuł zawiera wyniki badań nad samooceną dorastającej młodzieży. Przeprowadzona analiza porównawcza, ujawniła, że samoocena wychowanków przebywających w placówkach resocjalizacyjnych jest wyższa niż młodzieży uczęszczającej do szkół publicznych i nie podlega istotnym różnicowaniom ze względu na płeć. W tekście znajduje się również przegląd badań empirycznych innych autorów zajmujących się tą problematyką, dyskusja nad uzyskanymi wynikami oraz zalecenia praktyczne przydatne w pracy resocjalizacyjnej z nieletnimi. **Słowa kluczowe:** samoocena, adolescenti, resocjalizacja nieletnich.

Wstęp

Rozwój koncepcji poznawczych w psychologii kieruje uwagę badaczy na procesy zachodzące w świadomości człowieka oraz na ich znaczenie w regulacji zachowań ludzkich. To podejście znalazło także swoich zwolenników w resocjalizacji, zajmujących się wyjaśnianiem przyczyn zachowań dezadaptacyjnych młodzieży niedostosowanej społecznie. Jednym z czynników o kluczowym znaczeniu w poznawczym modelu osobowości jest właśnie samoocena, która jako efekt wartościowania posiadanego „obrazu siebie” (*self-concept*), przez pryzmat cenionych przez jednostkę cech i kompetencji, jest istotnym wyznacznikiem procesów samoregulacji „Ja” oraz funkcjonowania społecznego. W związku z tym na gruncie psycholo-

gii prowadzone są nadal badania, których celem, w świetle niejednoznaczności uzyskiwanych rezultatów, jest weryfikacja tezy o jej faktycznym znaczeniu w regulacji zachowań ludzkich, ze szczególnym uwzględnieniem osób przejawiających trudności adaptacyjne. Wyniki tych badań są cenne także dla pedagogów, gdyż pomagają im w zrozumieniu genezy oraz etiologii zachowań problemowych, leżących u podstaw refleksji nad organizowaniem oddziaływań rehabilitacyjno-wychowawczych.

Znaczenie samooceny w procesach samoregulacji i funkcjonowaniu społecznym

Samoocena to jeden z najważniejszych atrybutów „Ja”, odgrywających kluczową rolę w procesach samoregulacji i funkcjonowaniu społecznym człowieka. Jest istotnym aspektem szerszej struktury osobowości jaką jest obraz samego siebie, na który składa się wiedza jednostki o sobie samej. Od treści, tworzących ów obraz, a także ich wartościowania zależy funkcjonowanie wewnętrzne i zewnętrzne człowieka, czyli jego zdolność do integracji przekonań, emocji i reakcji, co bezpośrednio znajduje swój wyraz w adekwatności reagowania na różnorodność oraz zmienność sytuacji i zachowań pojawiających się podczas podejmowanej aktywności. Stąd też, „samoocena jest elementem systemu wiedzy człowieka, który umożliwia mu poznanie siebie, ocenę własnych możliwości na różnych płaszczyznach i wybór z posiadanego repertuaru zachowań tego, które jest właściwe w określonych sytuacjach napotykanym w otaczającym świecie zewnętrznym”¹. Pojęcie „samoocena” określane jest najczęściej jako zespół różnorodnych sądów i opinii, które jednostka odnosi do swojej osoby. Te sądy i opinie dotyczą zarówno aktualnych właściwości, jak i potencjalnych możliwości², ponieważ jednostka ocenia siebie i swoje właściwości głównie z punktu widzenia możliwości zaspokojenia własnych potrzeb lub spełnienia wymagań stawianych jej przez otoczenie³. Jest to więc wartościująca reakcja człowieka na samego siebie, afektywna (oparta na emocjach), bądź poznawcza (oparta na osądzie), istnieją bowiem zarówno przekonania o własnej wartości, jak i uczucia odnoszące się do niej⁴, ściśle ze sobą powiązane. Ponieważ koncepcje samooceny są integralnie związane z pojęciem „Ja”, można wyróżnić dwa główne nurty rozumienia i wynikające z tego sposoby jej pomiaru. „Pierwszy, dzielący Ja ze względu na treści i uwzględniający perspektywę

.....

¹ E. Furmańska, *Samoocena i samoakceptacja we wczesnej adolescencji*, „Edukacja i Dialog” 2001, nr 1, s. 24.

² H. Kulas, *Samoocena młodzieży*, WSiP, Warszawa 1986, s. 6.

³ L. Niebrzydowski, *O poznawaniu i ocenie samego siebie*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1976, s. 94.

⁴ M. Huflejt-Łukasik, *Ja i procesy samoregulacji. Różnice między zdrowiem a zaburzeniami psychicznymi*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2010, s. 121.

czasową, oraz drugi, opisujący Ja ze względu na obszary życia, które są udziałem jednostki⁵. W nurcie tym rozumienie i pomiar samooceny polega na oszacowaniu rozbieżności wynikającej z porównywania „ja realnego”, będącego reprezentacją właściwości aktualnie charakteryzujących daną osobę, z „ja idealnym” – cechami, które chciałaby posiadać lub „ja powinnościowym” – cechami i właściwościami wynikającymi z uznawanych reguł i nakazów społecznych.

Drugi nurt, zgodnie z koncepcją wielowymiarowego obrazu Ja, koncentruje się na różnych obszarach życia i zakłada, że człowiek dokonuje własnej oceny przez pryzmat doświadczeń związanych ze swoim funkcjonowaniem, m.in. w takich dziedzinach życia, jak sfera nauki, stosunków społecznych, przeżywanych emocji, sprawności, wyglądu i zdrowia fizycznego⁶. Uogólniona ocena na podstawie funkcjonowania w wyróżnionych obszarach składa się na globalną samoocenę (poczucie własnej wartości), nie jest jednak ani wypadkową, ani wartością sumaryczną ocen cząstkowych, lecz uogólnionym osądem odnoszącym się do całościowej wizji własnej osoby.

Generalnie samoocenę można traktować jako stałą cechę, bieżący stan lub motyw pobudzający człowieka do działania w określonym kierunku. Właśnie to ostatnie ujęcie przesądza o znaczeniu, jakie ma samoocena dla procesów samoregulacji „Ja”, rozumianych jako wysiłki służące osiągnięciu przez jednostkę pożądanego stanu oraz zachowań zapewniających jej rozwój za sprawą realizacji celów zgodnych z jej potrzebami⁷. Mówiąc w skrócie, mechanizm ten opiera się właśnie na dążeniu większości osób do posiadania lub podtrzymywania pozytywnej samooceny. Dlatego też ludzie, niezależnie od poziomu ich aktualnej samooceny, nieustannie dokonując samoweryfikacji (przez angażowanie autorefleksji), dążą do podtrzymywania poczucia własnej wartości. Co więcej, jest to potrzeba, która ma swoje źródła w rzeczywistej bądź wyobrażonej reakcji innych w stosunku do nas (teoria socjometru)⁸ i właśnie z tego powodu ludzie starają się kierować swoim zachowaniem w taki sposób, aby zapewniało im ono akceptację i chroniło przed odrzuceniem ze strony innych. Przekonują o tym badania eksperymentalne, które dowodzą, że zarówno kobietom, jak i mężczyznom bardziej zależy na wysokiej samoocenie niż na pożywieniu, uprawianiu seksu, spożywaniu alkoholu, kontaktach z przyjaciółmi czy nawet posiadaniu pieniędzy⁹.

⁵ Ibidem, s. 31.

⁶ Ibidem, s. 32.

⁷ Ibidem, s. 60–61.

⁸ M.R. Leary, D.L. Downs *Interpersonal functions of the self-esteem motive: The self-esteem system as a sociometer*, [w:] *Efficacy, agency, and self-esteem*, M.H. Kernis (ed.), Plenum Press, New York 1995, s. 123–144; M.R. Leary, A.L. Haupt, K.S. Strausser, J.T. Chokel, *Calibrating the sociometer: The relationship between interpersonal appraisals and the state self-esteem*, „*Journal of Personality and Social Psychology*” 1998, 74, s. 1290–1299.

⁹ B.J. Bushman, S.J. Moeller, J. Crocker, *Sweets, Sex, or Self-Esteem? Comparing the Value of Self-Esteem Boosts With Other Pleasant Rewards*, „*Journal of Personality*”, 79:5, October 2011, s. 993–1010.

Teza o znaczeniu samooceny dla społecznego funkcjonowania człowieka jest dość mocno ugruntowana w teorii licznymi badaniami empirycznymi i pozwala na uogólnienie, zgodnie z którym „od tego, jak człowiek percypuje i ocenia siebie samego, zależą: sposób reagowania na zadania, jakie przed nim stoją, charakter stosunków z innymi ludźmi, efektywność jego działalności, a tym samym dalszy rozwój osobowości. Samoocena determinuje sposób funkcjonowania jednostki w różnych rolach społecznych. Określa także to, czego człowiek gotów jest się podjąć, a czego odmówić, na co się zdecyduje, a czego będzie odmawiał”¹⁰. Jej wpływ na zachowanie polega, z jednej strony na selekcjonowaniu zdarzeń z uwagi na to, czy podtrzymują, podwyższają, obniżają lub zagrażają własnej wartości, z drugiej zaś na motywowaniu do działań, których celem jest zabezpieczenie, utrzymanie i podwyższenie poczucia swej wartości, a także unikania sytuacji mogących ją obniżyć¹¹.

Ujmując rzecz bardziej precyzyjnie można zatem powiedzieć, że od poziomu (niska vs. wysoka), adekwatności (zawyżona vs. zaniżona), spójności i trwałości samooceny zależy stosunek człowieka do samego siebie oraz otaczającej go rzeczywistości. Większość badaczy jest bowiem zgodna, że ludzie z wysoką, adekwatną, spójną i trwałą samooceną wykazują lepsze przystosowanie do życia w społeczeństwie oraz większe poczucie szczęścia i satysfakcji osobistej, niż ci, którzy mają niską, nieadekwatną, niespójną i chwiejną samoocenę, u których m.in. przez to gorzej przebiegają procesy samoregulacji.

Płeć jako czynnik różnicujący samoocenę

Biorąc pod uwagę dwa główne mechanizmy kształtowania się samooceny można spodziewać się jej zróżnicowania ze względu na płeć. Chodzi tutaj o odzwierciedlanie ocen wystawianych przez innych oraz ocenianie własnych kompetencji przez pryzmat wykazywanej sprawności i skuteczność podejmowanego działania w określonej dziedzinie. Źródłem pierwszego podejścia należy dopatrywać się w funkcjonowaniu opisanej przez C.H. Cooley’a i G.H. Meada jaźni odzwierciedlonej, czyli zdolności do odczytywania z gestów znaczących, formułowanych przez innych ocen i opinii na temat naszego postępowania oraz posiadanych cech. Dodajmy, że oceny te mogą ulegać generalizacji, co znajduje swój wyraz w obowiązujących w danej kulturze opiniach i standardach normatywnych, dotyczących także różnic pomiędzy kobietami a mężczyznami w zakresie przypisywanych im cech i umiejętności. Ze zjawiskiem odzwierciedlania ocen związana jest także wspomniana wcześniej koncepcja „socjometru”, zgodnie z którą o zmienności sa-

.....

¹⁰ H. Kulas, op. cit., s. 44.

¹¹ J. Reykowski, *Z zagadnień psychologii motywacji*, WSiP, Warszawa 1976, s. 200.

mooceny decydują interakcje z osobami znaczącymi. Im są one lepsze (tzn. pochwały przeważają nad krytyką), tym jest ona wyższa.

Model kompetencyjny zakłada z kolei, że poczucie własnej wartości zależne jest od aktualnych osiągnięć i ludzie czują się bardziej dowartościowani wtedy, kiedy ich zachowanie przynosi im zamierzone efekty, czyli kiedy są skuteczni w danej dziedzinie. Zgodnie z tym można spodziewać się występowania różnic w samoocenie ze względu na płeć, ponieważ kobiety i mężczyźni różnią się od siebie sprawnością w wykonywaniu zadań w poszczególnych dziedzinach życia.

Wymienione mechanizmy mogą działać niezależnie od siebie, uzupełniając się wzajemnie lub występować jednocześnie, wpływając na poziom posiadanej samooceny. Nietrudno bowiem zauważyć, że skuteczność vs. nieskuteczność przejawianych przez jednostkę zachowań w określonej dziedzinie, jeżeli jest dostrzegana przez innych, stanowi często podstawę do formułowania przez nich ocen i opinii, które oprócz lub obok autorefleksji są brane przez nią pod uwagę i potwierdzają/wzmacniają lub podważają/obniżają jej poczucie własnej wartości.

Przyjęcie powyższych założeń implikuje zatem potrzebę uwzględniania bardziej szczegółowych aspektów składających się na samoocenę niż tylko jej wartości globalnej i wskazuje na możliwość jej zróżnicowania ze względu na płeć. Potwierdzają to badania empiryczne¹², w których odnotowano, że chłopcy posiadają wyższą samoocenę w zakresie wyglądu fizycznego (*physical appearance*), sprawności fizycznej (*athletics*), posiadanego obrazu siebie (*personal self-concept*) oraz satysfakcji z siebie (*self-satisfaction*) niż dziewczęta. Dziewczęta natomiast wyżej oceniają się pod względem postępowania moralno-etycznego (*moral-ethical self-concept*) oraz akceptacji przejawianego przez nie zachowania przez innych (*behavioral conduct*). Nie odnotowano natomiast statystycznie istotnych różnic w zakresie kompetencji edukacyjnych (*academics*), akceptacji społecznej (*social acceptance*) i relacji rodzinnych (*family*). W innych badaniach stwierdzono natomiast, że wśród dorastającej młodzieży mężczyźni mają przeważnie nieco wyższą samoocenę ogólną niż kobiety¹³.

Samoocena młodzieży niedostosowanej społecznie

Rezultaty badań empirycznych dotyczące samooceny osób przejawiających zachowania dewiacyjne (w tym także przestępcze) z reguły potwierdzają ujem-

¹² Szeroki przegląd badań oraz wyniki własnych przedstawiają w swoim artykule B. Gentile, Sh. Grabe, B. Dolan-Pascoe, J.M. Twenge, B.E. Wells, *Gender Differences in Domain-Specific Self-Esteem: A Meta-Analysis*, „American Psychological Association” 2009, Vol. 13, No. 1, s. 34–45.

¹³ J.G. Bachman, P.M. O'Malley, P. Freedman-Doan, K.H. Trzesniewski, M.B. Donnellan, *Adolescent Self-esteem: Differences by Race/Ethnicity, Gender, and Age*, „Self and Identity” 2011, No. 10, s. 445–473.

ną korelację między obu zmiennymi, ale nie zawsze są w tym względzie jednoznaczne.

Z wcześniejszych badań, przeprowadzonych m.in. przez S. Witkowskiego¹⁴, A. Bielawca¹⁵ oraz B. Barana i A. Bielawca¹⁶, wynika, że wychowanków przebywających w placówkach resocjalizacyjnych charakteryzuje większa rozbieżność między „ja realnym”, a „ja idealnym” oraz bardziej negatywne „pojęcia własnego ja” niż młodzież nieprzestępczą. Stwierdzona rozbieżność świadczy o niskiej samoocenie i jest w dużej mierze pochodną negatywnych treści „ja realnego”. Występowanie takiej tendencji odnotowano również w bardziej aktualnych badaniach, które wskazują na niższy poziom samooceny nieletnich w porównaniu z ich dostosowanymi społecznie rówieśnikami¹⁷. Wynika z nich, że im wyższy jest poziom zaangażowania w aktywność przestępczą, tym niższą i bardziej negatywną samoocenę posiadają nieletni sprawcy¹⁸.

Natomiast z innych badań wiadomo, że np. wychowankowie MOW wykazywali przeważnie zawyżony poziom samooceny (54,5% dziewczęta i 62% chłopców). Odnotowano również różnice w samoocenie ze względu na płeć. Wśród dziewcząt częściej bowiem występował zaniżony poziom samooceny (20,4%) niż u chłopców (8,1%), a adekwatną samoocenę posiadało tylko 25% wychowanek i 30% wychowanków z tego typu placówek. Dlatego w konkluzji autorka dochodzi do wniosku, że „obraz własnej osoby badanych jest obrazem osób o niedojrzałej osobowości i nikłym uświadomieniu pewnych treści składających się na ten obraz. Wiedza młodzieży o sobie samych jest wiedzą niekompletną i niedokładną. Ocena samych siebie przez badanych jest najczęściej samooceną nieadekwatną. Osoby zaś z samooceną adekwatną wykazują tendencję do akcentowania cech negatywnych w obrazie własnego „ja”. Cechy pozytywne – o ile już się pojawią – występują tylko niekiedy”¹⁹. Do podobnych wniosków skłaniają także wyniki badań nad samooceną wychowanków schroniska dla nieletnich, którzy wykazywali mniejsze zróżnicowanie między ja-realnym a ja-idealnym (większy poziom samoakceptacji) niż ich rówieśnicy uczęszczający do technikum mechanicznego²⁰.

.....

¹⁴ S. Witkowski, *Z badań nad obrazem własnej osoby młodocianych przestępców*, „Acta Universitatis Vratislaviensis” nr 174, Prace Psychologiczne II, Wrocław 1973.

¹⁵ A. Bielawiec, *„Pojęcie własnego ja” a plany życiowe nieletnich przestępców*, Wydawnictwo US, Szczecin 1989.

¹⁶ B. Baran, A. Bielawiec, *Osobowość nieletnich przebywających w placówkach resocjalizacyjnych*, Wydawnictwo US, Szczecin 1994, s. 17–32.

¹⁷ J. Siemionow, *Niedostosowanie społeczne nieletnich. Działania, zmiana, efektywność*. Wydawnictwo „Difin”, Warszawa 2011, s. 161–162.

¹⁸ K.St. C. Levy, *Multifactorial Self-Concept and Delinquency in Australian Adolescents*, „The Journal of Social Psychology” 1997, No. 137(3), 277–283.

¹⁹ M. Gaszczyńska-Pluciennik, *Obraz własnej osoby młodzieży nieprzystosowanej społecznie*, „Opieka-Wychowanie-Terapia” 2004, nr 3–4, s. 13.

²⁰ W. Wańkiewicz, *Samoocena młodzieży nieprzystosowanej społecznie w schronisku dla nieletnich*, „Opieka-Wychowanie-Terapia” 2002, nr 3, s. 9–15.

Co więcej, badania nad autoprezentacją młodzieży nieprzystosowanej społecznie przeprowadzone na grupie 157 wychowanków MOW i 103 uczniów szkół średnich (technikum i szkoły zawodowej) sugerują, że młodzież niedostosowana społecznie, którą cechuje negatywna autoprezentacja, dopuszczająca możliwość przejawiania zachowań aspołecznych, przeważnie nie dostrzega potrzeby zmiany swojego wizerunku²¹. Zdarza się więc, że przejawianie zachowań dewiacyjnych lub przynależność do grup podkulturowych, zwłaszcza jeżeli wiąże się z różnego rodzaju gratyfikacją, powoduje wzrost lub występowanie wysokiej (zawyżonej) samooceny, jednak uzależnione jest to od posiadanej pozycji w grupie, zasobu kompetencji społecznych oraz rodzaju przejawianej dewiacji. I tak, najbardziej zaniżoną samoocenę posiadają dzieci zahamowane (internalizacyjny typ zaburzeń w zachowaniu), natomiast ich przeciwieństwo, tzn. dzieci agresywne i agresywno-wycofujące się (typ eksternalizacyjny), prezentują częściej tendencje do przeceniania swoich możliwości, czym zapewniają sobie większą popularność w pierwotnych grupach rówieśniczych²².

Młodociani przestępcy mają zazwyczaj niższą samoocenę od swoich nieprzestępczych rówieśników, kiedy zaczynają swoją dewiacyjną karierę. Jednak z czasem część młodzieży modyfikuje posiadany obraz siebie, traktując popełniane przestępstwa jako sposób na dowartościowanie, ponieważ takie zachowania spotykają się często z aprobatą podkulturowej grupy rówieśniczej.

Założenia metodologiczne, teren i organizacja badań własnych

W celu rozpoznania samooceny młodzieży dostosowanej i niedostosowanej społecznie na przełomie 2011/2012 roku przeprowadzono badania diagnostyczno-weryfikacyjne, które miały dostarczyć odpowiedzi na następujące problemy badawcze i pozwolić na weryfikację odpowiadających im hipotez.

Jaka jest samoocena nieletnich przebywających w placówkach resocjalizacyjnych w porównaniu z samooceną uczniów szkół gimnazjalnych i średnich?

Prawdopodobnie samoocena nieletnich wychowanków placówek resocjalizacyjnych jest niższa w porównaniu z samooceną uczniów szkół gimnazjalnych i średnich oraz różni się pod względem hierarchii tworzących ją komponentów.

P₁: Jakie są różnice w poziomie samooceny, w jej poszczególnych wymiarach pomiędzy młodzieżą niedostosowaną społecznie a jej niezdemoralizowanymi rówieśnikami?

.....

²¹ M. Przepióra, *Autoprezentacja młodzieży nieprzystosowanej społecznie*, „Opieka-Wychowanie-Terapia” 1997, nr 4, s. 17.

²² B. Urban, *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2000, s. 136–137.

H₁: Należy spodziewać się, że w odniesieniu do większości wyróżnionych wymiarów samooceny, młodzież niedostosowana wykazuje niższą samoocenę niż jej niezdemoralizowani rówieśnicy.

P₂: *Jakie jest zróżnicowanie pod względem hierarchii komponentów składających się na strukturę samooceny pomiędzy nieletnimi przebywającymi w placówkach resocjalizacyjnych a młodzieżą szkolną?*

H₂: Prawdopodobnie ze względu na zróżnicowane uwarunkowania socjalizacyjne, młodzież niedostosowana społecznie buduje swoją samoocenę na podstawie odmiennej struktury tworzących ją komponentów niż uczniowie szkół gimnazjalnych i średnich?

P₃: *Jakie jest zróżnicowanie poziomu samooceny ze względu na płeć badanej młodzieży?*

H₃: Prawdopodobnie istnieje zróżnicowanie w poziomie samooceny ze względu na płeć w obu porównywanych grupach, przy czym chłopcy w większości wyróżnionych komponentów posiadają wyższą samoocenę niż dziewczęta.

W badaniach wzięło udział 103 wychowanków w wieku od 13 do 18 lat z trzech placówek resocjalizacyjnych woj. zachodniopomorskiego oraz 387 uczniów ze szczecińskich szkół publicznych. W grupie młodzieży nieprzystępnej byli to uczniowie gimnazjów (39,5%), liceów ogólnokształcących (24,5%), techników (25,5%) oraz zasadniczych szkół zawodowych (10,5%) w wieku od 13 do 18 lat, wśród których 45,2% stanowiły dziewczęta a 54,8% chłopcy. Przy doborze próby uwzględniono proporcje liczby uczniów w poszczególnych typach szkół oraz poziom wyników osiągniętych przez nich na zewnętrznych egzaminach sprawdzających zdawanych na zakończenie roku. Na tej podstawie dokonano podziału wszystkich szkół na trzy warstwy: o najwyższych, średnich i słabych wynikach nauczania. Zastosowano zatem losowanie warstwowe i wielostopniowe, w którym jednostką losowania była w pierwszym etapie szkoła, a w drugim klasa szkolna, w której ostatecznie przeprowadzone zostały badania ankietowe.

Dobór nieletnich do próby badawczej miał charakter celowy i zakwalifikowano do niej 49 wychowanków z młodzieżowego ośrodka wychowawczego, 25 wychowanków ze schroniska dla nieletnich oraz 30 podopiecznych młodzieżowego ośrodka wychowawczego dla chłopców (45,6% dziewcząt i 54,4% chłopców).

W przeprowadzonych badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, w ramach której posłużono się Wielowymiarowym Kwestionariuszem Samooceny MSEI. Młodzież dostosowana społecznie wypełniała test samodzielnie, z zachowaniem anonimowości podczas badań grupowych przeprowadzanych w klasach szkolnych, natomiast nieletni odpowiadali na pytania podczas indywidualnego spotkania z badającym, które również odbywało się w klasie szkolnej.

Rezultaty badań własnych

Tabela 1. Poziom samooceny wychowanków placówek resocjalizacyjnych oraz uczniów szkół publicznych

Poziom wymiar samooceny		Niski		Średni		Wysoki		Razem		Test stat. i miary siły związku
		L	%	L	%	L	%	L	%	
Ogólna	RESO	24	23,3	71	68,9	8	7,8	103	100	$\chi^2 = 13,8$; $C = ,166$ $p = 0,01$; $V = ,119$
	SZKOŁY	82	21,2	300	77,5	5	1,3	387	100	
Kompetencje	RESO	17	16,5	73	70,9	13	12,6	103	100	$\chi^2 = 68,9$; $C = ,351$ $p = 0,01$; $V = ,256$
	SZKOŁY	173	44,7	214	55,3	0	0	387	100	
Bycie kochanym	RESO	22	21,4	69	67,0	12	11,7	103	100	$\chi^2 = 59,3$; $C = ,329$ $p = 0,01$; $V = ,246$
	SZKOŁY	177	45,7	210	54,3	0	0	387	100	
Popularność	RESO	15	14,6	80	77,7	8	7,8	103	100	$\chi^2 = 86,6$; $C = ,388$ $p = 0,01$; $V = ,297$
	SZKOŁY	231	59,7	156	40,3	0	0	387	100	
Zdolności przywódcze	RESO	16	15,5	71	68,9	16	15,5	103	100	$\chi^2 = 64,9$; $C = ,342$ $p = 0,01$; $V = ,257$
	SZKOŁY	154	39,8	231	59,7	2	0,5	387	100	
Samokontrola	RESO	30	29,1	59	57,3	14	13,6	103	100	$\chi^2 = 25,4$; $C = ,222$ $p = 0,01$; $V = ,161$
	SZKOŁY	96	24,8	282	72,9	9	2,3	387	100	
Samoakceptacja moralna	RESO	26	25,2	66	64,1	11	10,7	103	100	$\chi^2 = 142,3$; $C = ,474$ $p = 0,01$; $V = ,381$
	SZKOŁY	321	82,3	65	16,8	1	0,3	387	100	
Atrakcyjność fizyczna	RESO	19	18,4	78	75,7	6	5,8	103	100	$\chi^2 = 19,2$; $C = ,194$ $p = 0,01$; $V = ,140$
	SZKOŁY	97	25,1	289	74,1	1	0,3	387	100	
Witalność	RESO	20	19,4	68	66,0	15	14,6	103	100	$\chi^2 = 44,9$; $C = ,290$ $p = 0,01$; $V = ,214$
	SZKOŁY	111	28,7	273	70,5	3	0,8	387	100	
Integracja tożsamości	RESO	18	17,5	73	70,9	12	11,7	103	100	$\chi^2 = 8,6$; $C = ,132$ $p = 0,05$; $V = ,094$
	SZKOŁY	118	30,5	244	63,0	25	6,5	387	100	
Obronne wzmacnianie samooceny	RESO	11	10,7	78	75,7	14	13,6	103	100	$\chi^2 = 10,7$; $C = ,146$ $p = 0,01$; $V = ,105$
	SZKOŁY	12	3,1	309	79,8	66	17,1	387	100	

Źródło: badania własne.

Otrzymane rezultaty badań własnych, które prezentuje tabela 1 wskazują, iż młodzież niedostosowana społecznie, przebywająca w placówkach resocjalizacyjnych posiada wyższy poziom samooceny niż uczniowie uczęszczający do szkół gimnazjalnych i średnich w Szczecinie. Prawidłowość ta dotyczy zarówno ogólnej samooceny, jak i wszystkich cząstkowych jej komponentów, odnoszących się do

znaczących obszarów aktywności życiowej człowieka. Największe zróżnicowanie odnotowano w zakresie samoakceptacji moralnej ($C = 0,47$; $V = 0,14$), popularności ($C = 0,39$; $V = 0,30$), kompetencyjności ($C = 0,35$; $V = 0,26$) i zdolności przywódczych ($C = 0,34$; $V = 0,26$), nieco mniejsze jeżeli chodzi o bycie kochanym ($C = 0,33$; $V = 0,25$) oraz witalność ($C = 0,29$; $V = 0,21$), natomiast najmniejsze, aczkolwiek także istotne statystycznie, okazały się różnice w ocenie zdolności do samokontroli ($C = 0,22$; $V = 0,16$), atrakcyjności fizycznej ($C = 0,19$; $V = 0,14$) ogólnej samooceny ($C = 0,16$; $V = 0,12$) oraz wewnętrznej spójności i ciągłości posiadanej tożsamości ($C = 0,13$; $V = 0,09$).

Na tej podstawie wolno więc przyjąć, że postawiona w badaniach hipoteza robocza uległa falsyfikacji i uznać, że wbrew wynikom uzyskanym przez innych badaczy, młodzież niedostosowana społecznie wykazuje wyższy poziom samooceny w porównaniu z jej niezdemoralizowanymi rówieśnikami. Warto jednocześnie zwrócić uwagę, iż w obu porównywanych grupach odsetek nastolatków z niską samooceną znacznie przewyższa odsetek posiadających samoocenę wysoką. Wyjątkiem od tej prawidłowości jest jedynie ocena zdolności przywódczych, która jest najwyżej cenionym komponentem obrazu samego siebie przez nieletnich wykazujących problemy z przestrzeganiem norm społecznych.

Dalsza analiza komponentów składających się na samoocenę, umożliwia ich hierarchiczne uporządkowanie, co wnosi nowe informacje o istniejących różnicach w obu porównywanych grupach. I tak, jeżeli chodzi o wychowanków placówek resocjalizacyjnych to swoją samoocenę budują oni przede wszystkim, jak już wspomniano, na dostrzeganych w sobie zdolnościach przywódczych (niski (n.) 15%, wysoki (w.) 15%), swojej sprawności fizycznej i zdrowiu, czyli witalności (n. 19%, w. 15%), kompetencjach do uczenia się i rozwiązywania zadań życiowych (n. 16%, w. 13%) oraz zdolności do przyswajania wiedzy o sobie, decydującej o poczuciu integracji tożsamości (n. 17%, w. 12%). W mniejszym stopniu cenią siebie za popularność (n. 15%, w. 8%), bycie kochanym (n. 21%, w. 12%) oraz atrakcyjność fizyczną i seksualną (n. 18%, w. 6%). Najniżej natomiast oceniają się pod względem samoakceptacji moralnej, czyli za zgodność swojego postępowania z uznawanymi wartościami i normami moralnymi (n. 25%, w. 10%) oraz za zdolność do samokontroli zachowań i emocji (n. 29%, w. 14%).

Młodzież uczęszczająca do szkół gimnazjalnych i średnich, która jak wykazano wyżej posiada dużo niższą samoocenę, lecz buduje obraz własnej atrakcyjności na innej konfiguracji wyróżnionych komponentów. Najwyżej ocenia swoją zdolność do integracji tożsamości (n. 30%, w. 6,5%), umiejętność samokontroli (n. 25%, w. 2,3%), witalność (n. 29%, w. 0,8%) oraz atrakcyjność fizyczną i seksualną (n. 25%, w. 0,3%). Jej poczucie własnej wartości w mniejszym stopniu zależy od dostrzegania w sobie zdolności przywódczych (n. 40%, w. 0,5%), kompetencji do uczenia się i rozwiązywania zadań życiowych (n. 45%, w. 0%) oraz na poczuciu bycia kochanym (n. 46%, w. 0%). Najniżej ocenia się natomiast pod względem popularności – bycia lubianym (n. 60%, w. 0%) oraz za zgodności postępowania

z wyznawanymi normami i wartościami moralnymi (n. 82%, w. 0,3%). Znamienny jest również fakt, iż obie grupy młodzieży różnicuje stosunek do ogólnej samooceny, gdyż wśród uczniów znajduje się ona na trzeciej pozycji, podczas gdy u nieletnich jest to dopiero ósma pozycja.

Powyższe zestawienie pozwala na uznanie, że pomimo iż młodzież niedostosowana społecznie wykazuje wyższą samoocenę, to buduje ją na podstawie odmiennej struktury tworzących ją komponentów niż uczniowie szkół gimnazjalnych i średnich, co zgodne jest z przyjętą hipotezą roboczą. Stwierdzone dotychczas prawidłowości potwierdza również zestawienie wyników w tabeli 2.

Tabela 2. Samoocena nieletnich wychowanków placówek resocjalizacyjnych oraz uczniów szkół publicznych z podziałem na płeć

Wymiary samooceny	Płeć	Placówki RESO N = 103	Porównanie pomiędzy RESO a SZKOŁY			SZKOŁY N = 387
		średnia ranga w RESO	średnia ranga	test U	średnia ranga	Średnia ranga w SZK
Ogólna	Dz.	49,19	114,0	Udz = 4088,5; p = 0,86	112,1	192,2
	Ch.	54,36	151,7	Uch = 4858,5; p = 0,05	128,6	193,7
	test	Udz-ch = 1184,0; p = 0,38			Udz-ch = 18231,0; p = 0,89	
Kompetencje	Dz.	52,23	164,7	Udz = 1708,0; p = 0,001	98,6	170,9
	Ch.	51,80	180,8	Uch = 3260,5; p = 0,001	121,0	211,4
	test	Udz-ch = 1305,0; p = 0,94			Udz-ch = 14512,5; p = 0,001	
Bycie kochanym	Dz.	47,95	146,3	Udz = 2570,0; p = 0,001	103,5	189,4
	Ch.	55,40	199,1	Uch = 2206,5; p = 0,001	116,0	196,0
	test	Udz-ch = 1125,5; p = 0,21			Udz-ch = 17753,5; p = 0,57	
Popularność	Dz.	54,07	180,8	Udz = 950,0; p = 0,001	94,4	187,3
	Ch.	50,26	202,7	Uch = 2005,5; p = 0,001	115,0	197,7
	test	Udz-ch = 1218,5; p = 0,52			Udz-ch = 17386,0; p = 0,36	
Zdolności przywódcze	Dz.	52,39	161,4	Udz = 1862,5; p = 0,001	99,5	180,7
	Ch.	51,67	190,2	Uch = 2705,0; p = 0,001	118,4	203,2
	test	Udz-ch = 1297,5; p = 0,90			Udz-ch = 16228,0; p = 0,05	
Samo-kontrola	Dz.	50,87	116,3	Udz = 3980,0; p = 0,65	111,5	181,9
	Ch.	52,95	134,0	Uch = 5849,0; p = 0,95	133,3	202,3
	test	Udz-ch = 1263,0; p = 0,72			Udz-ch = 16425,5; p = 0,07	
Samo-akceptacja moralna	Dz.	54,26	177,4	Udz = 1108,5; p = 0,001	95,3	178,0
	Ch.	50,11	193,2	Uch = 2536,0; p = 0,001	117,6	205,5
	test	Udz-ch = 1210,0; p = 0,48			Udz-ch = 15743,5; p = 0,01	

Wymiary samooceny	Płeć	Placówki RESO N = 103	Porównanie pomiędzy RESO a SZKOŁY			SZKOŁY N = 387
		średnia ranga w RESO	średnia ranga	test U	średnia ranga	Średnia ranga w SZK
Atrakcyjność fizyczna	Dz.	52,31	131,0	Udz = 3289,0; p = 0,03	107,6	215,4
	Ch.	51,74	168,8	Uch = 3900,5; p = 0,001	124,1	174,3
	test	Udz-ch = 1301,5; p = 0,92			Udz-ch = 14458,5; p = 0,001	
Witalność	Dz.	50,55	142,8	Udz = 2734,5; p = 0,001	104,4	177,4
	Ch.	53,21	164,0	Uch = 4169,0; p = 0,001	125,3	206,0
	test	Udz-ch = 1248,0; p = 0,65			Udz-ch = 15637,5; p = 0,01	
Integracja tożsamości	Dz.	53,65	124,8	Udz = 3581,5; p = 0,14	109,2	207,3
	Ch.	50,62	156,3	Uch = 4605,5; p = 0,01	127,4	181,1
	test	Udz-ch = 1238,5; p = 0,61			Udz-ch = 15877,5; p = 0,02	
Obronne wzmocnienie samooceny	Dz.	56,00	116,7	Udz = 3960,0; p = 0,61	111,4	154,2
	Ch.	48,64	81,7	Uch = 2979,0; p = 0,001	147,3	225,3
	test	Udz-ch = 1128,0; p = 0,21			Udz-ch = 11587,0; p = 0,001	

Źródło: badania własne.

Pomiędzy chłopcami a dziewczętami ze szkół publicznych, niewykazującymi oznak demoralizacji występuje większe zróżnicowanie w poziomie posiadanej samooceny niż wśród nieletnich przebywających w placówkach resocjalizacyjnych. Uczniowie w porównaniu do uczennic wyżej oceniają swoje **zdolności przywódcze** ($U_{dz-ch} = 16228,0$; $p = 0,05$), **witalność** ($U_{dz-ch} = 15637,5$; $p = 0,01$), **kompetencje** zapewniające uczenie się i rozwiązywanie zadań życiowych ($U_{dz-ch} = 14512,5$; $p = 0,001$) oraz zdolność do **samokontroli** zachowań i emocji ($U_{dz-ch} = 16228,0$; $p = 0,05$) oraz dochowywania wierności wyznawanym zasadom i ideałom ($U_{dz-ch} = 15743,5$; $p = 0,01$). Dziewczęta z kolei, wyżej od swoich szkolnych kolegów oceniają swoją **atrakcyjność fizyczną** ($U_{dz-ch} = 15743,5$; $p = 0,01$) oraz zdolność do przyswajania wiedzy o sobie, która warunkuje większe **poczucie integracji tożsamości** ($U_{dz-ch} = 15877,5$; $p = 0,02$). W zakresie pozostałych komponentów tworzących samoocenę stwierdzone wśród uczniów różnice okazały się nieistotne statystycznie. Biorąc pod uwagę większą liczbę wyżej ocenianych komponentów samooceny przez chłopców, z pewną ostrożnością ze względu na wskaźnik obronnego wzmocnienia samooceny ($U_{dz-ch} = 11587,0$; $p = 0,001$) można przyjąć, że posiadają oni wyższą samoocenę niż dziewczęta. Natomiast w grupie wychowanków niedostosowanych społecznie, poza **samoakceptacją moralną**, która jest wyższa u chłopców ($U_{dz-ch} = 15743,5$; $p = 0,01$) nie stwierdzono żadnych istotnych statystycznie różnic ze względu na płeć.

Otrzymane wyniki pozwalają więc, na stwierdzenie, że postawiona hipoteza robocza o wyższej samoocenie u chłopców, okazała się w większości prawdziwa w odniesieniu do młodzieży szkolnej i prawie zupełnie uległa falsyfikacji, jeżeli chodzi o młodzież niedostosowaną społecznie.

Porównując samoocenę w grupach homogenicznych pod względem płci, napotyka się na podobną dla całej grupy tendencję, która potwierdza, że chłopcy przebywający w placówkach resocjalizacyjnych wykazują na ogół wyższą samoocenę niż ich rówieśnicy uczący się w szkołach gimnazjalnych i średnich. Wskazują na to wyniki, przeprowadzonych analiz z zastosowaniem nieparametrycznego testu istotności U Manna-Whitneya, w odniesieniu zarówno do ogólnej, jak i szczegółowych komponentów samooceny. Od tej prawidłowości odbiega jedynie brak różnic w zakresie umiejętności samokontroli emocji i zachowań ($U_{ch} = 5849,0$; $p = 0,95$).

Niemal w analogiczny sposób przedstawia się to w obu porównywanych grupach dziewcząt. Wyniki przeprowadzonych testów statystycznych wskazują na istnienie istotnych różnic pod względem posiadanej samooceny, które prowadzą do wniosku, że dziewczęta przebywające w placówkach resocjalizacyjnych posiadają przeważnie wyższą samoocenę od swoich rówieśniczek uczęszczających do szkół publicznych. Jednie pod względem ogólnej samooceny ($U_{dz} = 4088,5$; $p = 0,86$) oraz (podobnie jak u chłopców) w ocenie zdolności do samokontroli ($U_{dz} = 3980,0$; $p = 0,65$) nie stwierdzono istotnych różnic. Przeprowadzone analizy jeszcze bardziej przekonują za falsyfikacją pierwszej hipotezy o niższej samoocenie młodzieży niedostosowanej społecznie w porównaniu do jej nieprzystępnych rówieśników.

Dyskusja nad wynikami badań oraz implikacje praktyczne

Najprostszym sposobem interpretacji uzyskanych rezultatów badawczych to zawyżanie samooceny przez młodzież niedostosowaną społecznie ze względu na silną potrzebę aprobaty społecznej, wynikającą z doświadczanego w przeszłości odrzucenia. W związku z tym jako mechanizm obronny stara się ona udzielać odpowiedzi przedstawiających ją w lepszym świetle. Przeciwno tej interpretacji świadczy jednak brak statystycznie istotnych różnic w wartościach obronnego wzmacniania samooceny pomiędzy dziewczętami z obu porównywanych grup ($U_{dz} = 3960,0$; $p = 0,61$) oraz wyższy wskaźnik tej zmiennej u chłopców ze szkół publicznych niż ich niedostosowanych społecznie rówieśników ($U_{ch} = 2979,0$; $p = 0,001$).

Szukając innego wyjaśnienia można również przypuszczać, o czym świadczą wyniki badań niektórych cytowanych wyżej autorów, że samoocena wychowanków przebywających w placówkach resocjalizacyjnych jest nie tyle zawyżona, co raczej nieadekwatna (nierealistyczna). Być może oceniają oni swoje cechy i umiejętności bardzo wysoko nie dlatego, że bronią się w ten sposób przed dezakceptacją

otoczenia, lecz z powodu niedostrzegania w sobie wad i posiadanych deficytów. Wiarygodność tej interpretacji potwierdza chociażby różnica w ocenie przypisywanej sobie przez nieletnich zdolności do samokontroli, a jej realizowanym w praktyce poziomem. Otóż, opublikowane wcześniej badania nad młodzieżą z tej grupy wykazały, że posiada ona znacząco niższe umiejętności w tym zakresie niż jej dostosowani społecznie rówieśnicy²³, chociaż, na co wykazują omawiane wyniki, ocenia je na podobnym poziomie.

Na nieadekwatność samooceny nieletnich może również wpływać otoczenie w jakim przebywają. Trzeba bowiem liczyć się z tym, że wielu z nich porównując się do rówieśników, z którymi przebywa w ośrodku, ze względu na przejawiane przez nich zaburzenia, zaczyna postrzegać siebie w lepszym świetle i ma przez to lepsze mniemanie o sobie. Poza tym, należy pamiętać także o normach podkulturowych tworzących „drugie życie” w placówkach resocjalizacyjnych, których przestrzeganie może stanowić źródło wysokiej samooceny dla wielu wychowanków. Na taką możliwość zwracają uwagę badania R. Drwala²⁴, które pokazują, że chłopcy posiadający wyższą pozycję w nieformalnej strukturze „drugiego życia” tzw. „ludzie”, posiadają wyższą samoocenę od „frajarów” znajdujących się na dole funkcjonującej hierarchii. Dzieje się tak ze względu na odwrócenie obowiązujących w środowisku nieletnich kryteriów oceny, zgodnie z którymi za wartościowe uznawane są te cechy i zachowania, które ogół społeczeństwa potępia i odrzuca, uważając je za szkodliwe.

Stąd też wynikają zapewne różnice w strukturze komponentów tworzących samoocenę obu porównywanych grup. Dostrzeganie w sobie przez wychowanków zdolności przywódczych, które w warunkach zakładowych wiąże się z demonstrowaniem siły fizycznej oraz sprytu, polegającego na manipulowaniu ludźmi, wzmacniają poczucie radzenia sobie z napotykanymi trudnościami, a przez to podnoszą im poczucie własnej wartości. Akceptacja przez rówieśników dostarcza z kolei poczucia przynależności, co ułatwia przyjmowanie wyznaczonej przez podkulturę roli dewianta. Przyczynia się to w dużej mierze do rozwiązywania problemów z określeniem tożsamości indywidualnej, co sprowadza się do zastępowania jej tożsamością grupową i przyczynia się w ten sposób do wzrostu samooceny w zakresie integracji tożsamości. Sprzyja temu także opisany wcześniej mechanizm „socjometru”, gdyż osoby znajdujące się na szczycie nieformalnej struktury otrzymują od rówieśników, a czasami nawet od wychowawców, wyrazy uznania, utwierdzające je w przekonaniu o własnej wyższości nad innymi. Nie można również wykluczyć, że wysoka samoocena nieletnich jest efektem oddziaływań resocjalizacyjnych podejmowanych wobec nich w placówce, lecz żeby się o tym przekonać należałoby przeprowadzić badania longitudinalne, uwzględniające obecność tego czynnika.

.....

²³ H. Kupiec, *Samokontrola zachowań a natężenie lęku u wychowanków placówek resocjalizacyjnych*, „Resocjalizacja Polska” 2013, nr 4, s. 243–256.

²⁴ R. Drwał, *Osobowość wychowanków zakładów poprawczych*, Ossolineum, Wrocław 1981, s. 86.

Trudno znaleźć przekonujące wytłumaczenie dlaczego samoocena nieletnich z placówek resocjalizacyjnych okazuje się wyższa niż młodzieży niezdemoralizowanej, ponieważ przywiązani jesteśmy do ugruntowanej badaniami empirycznymi tezy o wpływie niskiego poczucia własnej wartości na podejmowanie zachowań dewiacyjnych²⁵. Istnieją wszakże wyniki badań, które prowadzą do zupełnie innych wniosków wtedy, kiedy nie traktuje się samooceny, jako konstruktów homogenicznego, lecz jako złożoną i zróżnicowaną strukturę. Okazuje się wówczas, że pewne jej wymiary rzeczywiście korelują pozytywnie, natomiast inne negatywnie z różnymi przejawami dewiacji wśród nastolatków²⁶.

Poza tym osoby z wysoką samoocena, u których częściej stwierdza się narcyzm i egotyzm w warunkach zagrożenia „Ja”, to jest w sytuacjach, gdy ktoś kwestionuje ich przekonanie o własnej wyjątkowości, częściej reagują agresją niż osoby z niską samoocena, u których dodajmy, rzadziej występują te cechy²⁷. Co więcej, znawcy tej problematyki są zdania, że trudno jest nam uwierzyć, iż wysoka samoocena prowadzi do stosowania przemocy, ponieważ w naszej świadomości tkwi mocno zakorzenione przekonanie, że sama w sobie stanowi już wartość pozytywną. Jeżeli jednak uświadomimy sobie, że wielu ludzi, którzy postrzegają siebie w korzystnym świetle, to zadufani w sobie narcystyczni aroganci, przekonani o przysługującym im prawie do podporządkowywania sobie innych, to związek ten zaczyna być wiarygodny. Co więcej istnieją przekonujące dowody, że wśród osób o takich cechach osobowości są mordercy, sprawcy napadów, gwałciciele oraz sprawcy przemocy domowej, że są to ludzie odpowiedzialni często za przestępstwa z nienawiści – terroryzm, wojny, ludobójstwo²⁸. Możliwe więc, że czynnikiem odpowiadającym za tak wysoką samoocena nieletnich może być ich silny egocentryzm, który utrudnia im konfrontację z prawdziwym obrazem siebie i powoduje wypieranie ze świadomości posiadanych deficytów, wad i słabości, nad zmianą których należało by pracować.

Nie oznacza to oczywiście, że każdy, kto ma wysoką samoocena jest narcystycznym dewiantem, ze skłonnością do przejawiania agresji, lecz raczej, że osoby wykazujące znamiona demoralizacji niekoniecznie muszą posiadać niską samoocena. Czynniki ten bowiem, dopiero w zależności od współwystępowania z pozostałymi determinantami dewiacji i przestępczości, stanowi o realnym zagrożeniu pojawienia się takich zachowań. Na przykład jeżeli połączymy wysoką samoocena

²⁵ K.St.C. Levy, op.cit., pp. 277–283.

²⁶ R. Vermeiren, J. Bogaerts, V. Ruchkin, D. Deboutte, M. Schwab-Stone, *Subtypes of self-esteem and self-concept in adolescent violent and property offenders*, „Journal of Child Psychology and Psychiatry” 2004, 45:2, s. 405–411.

²⁷ R.F. Baumeister, B.J. Bushman, *Threatened Egotism, Narcissism, Self-Esteem, and Direct and Displaced Aggression: Does Self-Love or Self-Hate Lead to Violence?*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1998, Vol. 75, No. 1, s. 219–229.

²⁸ R.F. Baumeister, L. Smart, J.M. Boden, *Relation of Threatened Egotism to Violence and Aggression: The Dark Side of High Self-Esteem*, „Psychological Review”, 1996, No. 1, s. 5–33.

z lękiem, który wpływa na występowanie zniekształconych i nieprawdziwych atrybucji w kontaktach z innymi, to mamy do czynienia z permanentnie powtarzającą się sytuacją zagrożenia ego, która wyzwała tak często obserwowane wśród niedostosowanych społecznie, różne formy agresji. Dlatego też w zależności od istniejącej konfiguracji cech, zarówno osoby z niską, jak i z wysoką samooceną, wykazują zaburzenia w zachowaniu, co stanowi wytyczną do dalszych badań, uwzględniających szersze spektrum cech osobowości i czynników socjokulturowych (w tym sytuacyjnych), w połączeniu z którymi określony poziom samooceny, może pełnić rolę katalizatora zachowań dewiacyjnych. Niezależnie jednak od tego, w świetle już uzyskanych weryfikacji empirycznych, pytanie o kluczowym znaczeniu dla pedagogów dotyczy tego, jakie można sformułować na ich podstawie zalecenia przydatne w pracy wychowawczej?

Po pierwsze, na pewno nie należy dążyć do obniżania samooceny nieletnich, nawet jeżeli jest ona zawyżona, gdyż nawet wtedy, radzą oni sobie lepiej z przystosowaniem do życia niż osoby z niską lub zaniżoną samooceną. Z drugiej jednak strony należy mieć na uwadze, że zawyżona samoocena powoduje przecenianie swoich możliwości i podejmowanie się zbyt trudnych zadań, co w następstwie może prowadzić do niepowodzenia i przeżywania frustracji ze wszystkimi jej negatywnymi konsekwencjami. Wydaje się więc, że warto pracować nad „urealnianiem” wysokiego mniemania o sobie wychowanków przejawiających zaburzenia w zachowaniu. Dążyć do tego można przez ich aktywizację, zaangażowanie w zajęcia wyzwalające i rozwijające tkwiące w nich zdolności i potencjały twórcze. Dlatego tak ważna wydaje się bogata oferta zajęć i prowadzenie lekcji metodami aktywizującymi samodzielność wychowanka. Zapewnia mu to poczucie sprawstwa i skuteczności, co jak wiemy przyczynia się do budowania wysokiej, ale realnej, samooceny.

Budowaniu adekwatnej do posiadanych cech i kompetencji samooceny sprzyjać może również motywowanie do pracy nad samorozwojem. Może ona polegać na indywidualnych kontaktach wychowanka z wychowawcą, który będzie inspirował go do wyznaczania zadań, których realizacja i ewaluacja może zwiększać jego poczucia własnej wartości. Aby jednak obniżyć poziom poczucia zagrożenia (spowodowany np. lękiem przed antycypowanym niepowodzeniem), przy wysokiej samoocenie będący katalizatorem zachowań agresywnych, należy pamiętać o stosowaniu różnego rodzaju afirmacji pozytywnych. Polegają one na uświadamianiu sobie przez wychowanka już posiadanych zasobów, zalet, umiejętności i sukcesów, co w praktyce może przyjąć formę poszukiwania odpowiedzi na pytanie, za co dzisiaj cenię, lubię siebie najbardziej, jakie mam już sukcesy za sobą? O skuteczności takiej afirmacji przekonują wyniki eksperymentów przeprowadzonych przez międzynarodowy zespół naukowców²⁹.

.....

²⁹ S. Thomaes, B.J. Bushman, B. Orobio de Castro, G.L. Cohen, J.J.A. Denissen, *Reducing Narcissistic Aggression by Buttressing Self-Esteem An Experimental Field Study*, „A Journal of the Association for Psychological Science” 2009, Vol. 20, No. 12, s. 1536–1542.

Warto pamiętać, że w trakcie stosowania opisywanej formy oddziaływań, wychowawca pełni rolę doradcy, pomagającemu wychowankowi dostrzec w sobie posiadane zasoby, gdy ten ma z tym problem, a następnie uświadomić sobie, jak najwięcej korzyści i strat, mogących nastąpić w przypadku powodzenia lub zaniechania ustalonego działania. Ważne jest również realistyczne zaplanowanie czasu, miejsca, rodzaju i kolejności podejmowanych czynności oraz przewidywanie ewentualnych utrudnień, które mogą pojawić się w trakcie dążenia do realizacji wyznaczonego celu. W tym przypadku wychowawca powinien rozważyć z wychowankiem alternatywne sposoby postępowania oraz możliwości korzystania z jak najszerszego wachlarza dostępnych źródeł wsparcia. Aby jednak wykonana praca przynosiła pożądaną skuteczną wychowawczą, konieczna jest systematyczna weryfikacja uzyskiwanych przez wychowanka efektów (ewaluacja). Jest to bardzo ważne, gdyż dodatkowo przyczynia się do rozwija się w wychowanku refleksyjnej samoświadomości, uczy samodyscypliny oraz wyciągania konstruktywnych wniosków zarówno z właściwego, jak i błędnego postępowania. Wydaje się zatem, że można w ten sposób próbować zapobiegać konstytuowaniu się w świadomości nieletnich nierealnego, nadmiernie faworyzującego obrazu siebie, typowego dla ludzi o narcystycznych cechach osobowości, który niekorzystnie rzutuje na ich relacje z otoczeniem.

Abstract: Gender as a moderator of self-esteem in socially adjusted and maladjusted youth

The article presents the results of research into the self-esteem of adolescents. The comparative analysis conducted reveals that the self-esteem of juveniles placed in social rehabilitation institutions is higher than the self-esteem of youth attending public schools and that gender is not a statistically significant differentiating factor. The text also includes a review of empirical studies of other authors dealing with this issue, a discussion of the obtained results, and practical recommendations useful in the social rehabilitation juveniles. **Keywords:** self-esteem, adolescents, social rehabilitation of juveniles.

Bibliografia

- [1] Bachman J.G., O'Malley P.M., Freedman-Doan P., Trzesniewski K.H., Donnellan M.B., *Adolescent Self-esteem: Differences by Race/Ethnicity, Gender, and Age*, „Self and Identity” 2011, No. 10, s. 445–473.
- [2] Baran B., Bielawiec A., *Osobowość nieletnich przebywających w placówkach resocjalizacyjnych*, Wydawnictwo US, Szczecin 1994.
- [3] Baumeister R.F., Bushman B.J., *Threatened Egotism, Narcissism, Self-Esteem, and Direct and Displaced Aggression: Does Self-Love or Self-Hate Lead to Violence?*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 1998, Vol. 75, No. 1, s. 219–229.
- [4] Baumeister R.F., Smart L., Boden J.M., *Relation of Threatened Egotism to Violence and Aggression: The Dark Side of High Self-Esteem*, „Psychological Review”, 1996, No. 1, s. 5–33.

- [5] Bielawiec A., „*Pojęcie własnego ja*” a plany życiowe nieletnich przestępców, Wydawnictwo US, Szczecin 1989.
- [6] Bushman B.J., Moeller S.J., Crocker J., *Sweets, Sex, or Self-Esteem? Comparing the Value of Self-Esteem Boosts With Other Pleasant Rewards*, „*Journal of Personality*”, 79:5, October 2011, s. 993–1010.
- [7] Drwal R., *Osobowość wychowanków zakładów poprawczych*, Ossolineum, Wrocław 1981.
- [8] Furmańska E., *Samoocena i samoakceptacja we wczesnej adolescencji*, „*Edukacja i Dialog*” 2001, nr 1, s. 24.
- [9] Gaszczyńska-Pluciennik M., *Obraz własnej osoby młodzieży nieprzystosowanej społecznie*, „*Opieka-Wychowanie-Terapia*” 2004, nr 3–4, s. 13.
- [10] Gentile B., Grabe Sh., Dolan-Pascoe B., Twenge J.M., Wells B.E., *Gender Differences in Domain-Specific Self-Esteem: A Meta-Analysis*, „*American Psychological Association*” 2009, Vol. 13, No. 1, s. 34–45.
- [11] Huflejt-Łukasik M., *Ja i procesy samoregulacji. Różnice między zdrowiem a zaburzeniami psychicznymi*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2010.
- [12] Kulas H., *Samoocena młodzieży*, WSiP, Warszawa 1986.
- [13] Kupiec H., *Samokontrola zachowań a natężenie lęku u wychowanków placówek resocjalizacyjnych*, „*Resocjalizacja Polska*” 2013, nr 4, s. 243–256.
- [14] Leary M.R., Haupt A.L., Strausser K.S., Chokel J.T., *Calibrating the sociometer: The relationship between interpersonal appraisals and the state self-esteem*. „*Journal of Personality and Social Psychology*” 1998, 74, s. 1290–1299.
- [15] Levy K.St.C., *Multifactorial self-concept and delinquency in Australian adolescents*, „*The Journal of Social Psychology*” 1997, 137(3), s. 277–283.
- [16] Kernis M.H. (ed.), *Efficacy, agency, and self-esteem*, Plenum Press, New York 1995, s. 123–144.
- [17] Niebrzydowski L., *O poznawaniu i ocenie samego siebie*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1976.
- [18] Przepióra M., *Autoprezentacja młodzieży nieprzystosowanej społecznie*, „*Opieka-Wychowanie-Terapia*” 1997, nr 4, s. 17.
- [19] Reykowski J., *Z zagadnień psychologii motywacji*, WSiP, Warszawa 1976.
- [20] Siemionow J., *Niedostosowanie społeczne nieletnich. Działania, zmiana, efektywność*. Wydawnictwo „Difin”, Warszawa 2011.
- [21] Thomaes S., Bushman B.J., Orobio de Castro B., Cohen G.L., Denissen J.J.A., *Reducing Narcissistic Aggression by Buttressing Self-Esteem An Experimental Field Study*, „*A Journal of the Association for Psychological Science*” 2009, Vol. 20, No. 12, s. 1536–1542.
- [22] Urban B., *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2000.
- [23] Vermeiren R., Bogaerts J., Ruchkin V., Deboutte D., Schwab-Stone M., *Subtypes of self-esteem and self-concept in adolescent violent and property offenders*, „*Journal of Child Psychology and Psychiatry*” 2004, 45:2, s. 405–411.
- [24] Waśkiewicz W., *Samoocena młodzieży nieprzystosowanej społecznie w schronisku dla nieletnich*, „*Opieka-Wychowanie-Terapia*” 2002, nr 3, s. 9–15.
- [25] Witkowski S., *Z badań nad obrazem własnej osoby młodocianych przestępców*, „*Acta Universitatis Vratislaviensis*” nr 174, *Prace Psychologiczne II*, Wrocław 1973.